

Veidenbauma nezūdamības likums

Marians Rižijs

Kopsavilkums

Rakstā aplūkots dzejnieka Eduarda Veidenbauma popularitātes fenomēns latviešu dzejā, šā fenomena iemesli, specifika un izmaiņas laika gaitā. Var nosacīti nošķirt literāros un ārpusliterāros faktorus. Pie ārpusliterārajiem faktoriem minama Veidenbauma īsās dzīves un nāves leģenda, kas atbilst romantisma iedibinātajam agri mirušo dzejnieku kultam. Šīs leģendas veidošanā, tāpat kā literārā un zinātniskā mantojuma saglabāšanā un popularizēšanā, liela nozīme bija viņa draugiem. Šī leģenda ir atvērta, taču kompakta struktūra, kurā zināmo un nezināmo elementu samērs ļauj nepieciešamos elementus izcelt un sakārtot atbilstoši katra nākamā laikmeta oficiālās ideoloģijas vajadzībām. Taču zem ideoloģiskās virsbūves parasti varējusi saglabāties arī tā Veidenbauma leģendas un daiļrades daļa, kas disonē ar oficiālo laikmeta traktējumu. Savukārt pie literārajiem faktoriem minams, ka Veidenbauma dzejas atklāšana 19. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē iezīmē lūzuma punktu latviešu dzejas literāro paradigmu maiņā. Neviens cits dzejnieks nav spējis panākt tik lielu vispārinājuma pakāpi, izmantojot abstraktus jēdzienus, kombinācijā ar emocionālu tiešumu un izteiksmes konkrētību.

Raksturvārdi: 19. gadsimts, dzeja, laikmets, ideoloģija, paradigmu maiņa.

Eduarda Veidenbauma fenomēnu latviešu dzejā savulaik visprecīzāk, šķiet, ir formulējis literatūrzinātnieks un Veidenbauma Rakstu sakārtotājs Rūdolfs Egle:

[..] latviešu literatūrā Veidenbauma dzejām negaidīti ienākušas un strauji aptrūkušas ieskaņas raksturs. Veidenbaums nepaceļas mūsu Olimpā pa parasto attīstības teku, un nav viņam sekotāju. [..] individuālais nemiers, pārbaudītāja šaubas un sāpju traģika atgādina to psiholoģiju, kādu plašākā, raibākā rakstā tālāk auduši Poruks, Rainis, Aspazija, Plūdons. Neviens tomēr nav tā pacēlies atziņu augstumos, paliekot reizē uz mūsu zemes, kā Veidenbaums.¹

Veidenbauma aktualitātes fenomēns latviešu dzejā ir daudzslāņains, un to nosaka vairāki faktori, kurus ērtības labad varētu iedalīt literārajos un nosacīti

---

¹ Egle, R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*. R. Egles red. Cēsis; Rīga: O. Jēpes izdevniecība, 1926. 189. lpp.

ārpusliterārajos. Turklāt šie faktori ir tik cieši savijušies viens ar otru, ka tos nav iespējams pilnībā nošķirt.

Starp nosacīti ārpusliterārajiem faktoriem, pirmkārt, minama Veidenbauma isās dzīves un nāves leģenda, kas gandrīz perfekti atbilst romantisma iedibinātajam agri mirušo dzejnieku kultam. Šajā leģendā iederas gan Veidenbauma daudzpusīgā apdāvinātība un zināšanas krietni pāri vidusmēram dažādās humanitāro un eksakto zinātņu nozarēs, gan īsais mūžs, kurā realizēta tikai niecīga daļa no radošā potenciāla (turklāt dzejai šeit atvēlēta neliela daļa), nāve no smagas slimības, neordināra uzvedība, kas brīžiem pārkāpj sabiedrības iedibinātās normas. Un, visbeidzot, novēlotā pēcnāves slava. Līdzās dokumentālajām liecībām, kas glabājas Latvijas atmiņas institūcijās, pastāv Veidenbauma draugu, laikabiedru atmiņas par dzejnieku, kā arī nostāsti, uz kuru pamata veikta viņa personības rekonstrukcija, kas, lai cik godprātīga būtu, ir cilvēciski subjektīva un veido pamatu leģendai. Lielā mērā šīs atmiņas ir tapušas, jau rēķinoties ar Veidenbauma leģendas aprisēm, un tādējādi apzināti vai neapzināti pakļautas “iekšējai redakcijai”.

Tomēr Veidenbaums ir pirmais dzejnieks latviešu dzejas vēsturē, kura isās biogrāfijas leģenda neaizsedz viņa dzejas nozīmi. Tā pirms Veidenbauma nav laimējies nedz Jurim Alunānam, nedz Miķelim Krogzemim (Auseklim). Tieši Veidenbauma klātesme turpmākajā latviešu dzejas ainā ienes modernitātes elementu, kurš ik pa brīdim aktualizējas visos vēlākajos literatūras attīstības posmos. Dažā ziņā viņa leģenda kļuva par modu, kurā latviešu literatūras vēsturē tiek veidota citu izcilu, agri mirušu dzejnieku dzīves un nāves leģenda (Jānis Ziemeļnieks, Austrā Skujiņa, Vilis Cedriņš, Uldis Leinerts, Klāvs Elsbergs, Ieva Roze u. c.). Un no šā moda vairs īsti nav šķirama arī šo dzejnieku daiļrades uztvere.

Otrkārt, šīs leģendas daļa un turpinājums ir Veidenbauma rokrakstu liktenis – viņš mūsu kultūras apziņā kā dzejnieks pastāv, tieši pateicoties Veidenbauma draugu savāktajiem un saglabātajiem viņa dzejoļu norakstiem, par kuru precizitāti vēl nav pilnīgas skaidrības (tas ir niecīgs apjoms – 74 dzejoļi; paša dzejnieka rokrakstā saglabājušies tikai daži dzejoļi un to uzmetumi). Zudušie Veidenbauma daiļrades artefakti un hipotētiskā iespēja tos atrast savā ziņā leģendai piešķir papildu aktualitāti.

Šī leģenda ir atvērta, taču pietiekami kompakta struktūra, kurā zināmo un nezināmo elementu samērs ļauj nepieciešamos elementus izcelt un sakārtot atbilstoši katra nākamā laikmeta oficiālās ideoloģijas vajadzībām. Taču zem ideoloģiskās virsbūves parasti varējusi saglabāties arī tā Veidenbauma leģendas un daiļrades daļa, kas disonē ar oficiālo laikmeta traktējumu, t. sk. galēji pesimistiskā un anakreontiskā lirika, kura īsti neiederējās nedz 20. gadsimta 30. gadu Ulmaņa autoritārā pozitīvisma gaisotnē, nedz Padomju Latvijas socrealisma ierāmējumā. Savā ziņā līdz ar ideoloģisko atkusni kopš 50. gadu otrās puses Veidenbauma motīvi vai veltījumi viņam² ļauj latviešu dzejniekiem Ēzopa valodas dubultkodā

---

² Čaklais, M. Eduardam Veidenbaumam; Skujenieks, K. Eduarda Veidenbauma dzīvojamā platība; Peters, J. “– Veidenbaums esot dzēris...”, 1891. gada decembris. Veidenbaums iet uz Kalāčiem; Ziedonis, I. Divdūjiņas; Rokpelnis, J. Pēc Kalāčiem. Grām.: Veidenbaums, E. *Dzeja*. Rīga: Nordik, 2005. 93.–102. lpp.

iedzīvināt režīmam opozicionāra protesta noskaņas un dot mājienu uz Veidenbauma dzejas antiideoloģisko patosu.

Tomēr šis nosacīti ārpusliterāro faktoru kopums ir sekundārs attiecībā uz tā laika latviešu dzejas attīstības ainu un negaidīti likumsakarīgo Veidenbauma vietu tajā. Viņš sava laika dzejā ienāk it kā ārpus konteksta, turklāt pats sevi šajā kontekstā neieraksta. Savā ziņā viņa dzejas “veiksmes stāsta” iemesls ir Veidenbauma apdāvinātības un vienaldzības pret savas dzejas publicitāti kombinācija. Vispusīgi izglītots humanitārajās un eksaktajās zinātnēs un savas dzīves laikā ārpus draugu loka pazīstams vienīgi kā Tērbatas Universitātes students, Veidenbaums pats sevi neuzskatīja par dzejnieku. Tātad viņam dzīves laikā nenācās pildīt publisku dzejnieka lomu, kura uzliek par pienākumu būt arī noteiktas nacionālas, sociālas ideoloģijas paudējam, kā arī uzvesties atbilstoši sabiedrībā iedibinātam priekšstatam par dzejnieku. Latvijas dzejā kļūdamas leģitīms jau kādu laiku pēc savas nāves, turklāt pastāvēdamas puslegālā statusā arī pēc sava drauga Edvarda Treimaņa-Zvārģuļa sastādītās pirmās dzejas izlases (1896), viņš tā arī palika savrupa figūra latviešu dzejas ainavā bez tiešiem sekotājiem un pēctečiem, kaut arī viņa radītais ietekmēja daudzus nākamās paaudzes dzejniekus. Jāpiekrit literatūrzinātnieka Raimonda Brieža teiktajam, ka par dzejnieku Veidenbaums ticis izveidots jau pēc viņa nāves.³

Brīvība no šādas publiskas dzejnieka lomas pildīšanas Veidenbaumam ļāva būt brīvam arī dzejā – stilistikā, formveidē, tēmu izvēlē, leksikā un emocionālajā nosprigojumā –, nerēķinoties ar sava laika dzejas tradīcijas uzliktajiem rāmjiem.

19. gadsimta 80. gadi, kuros Veidenbaums rada lielāko daļu dzejoļu, bija tautiskā romantisma pagrimuma laiks, kurā iezīmējas reālisma paradigmas dominante. Dzejā valda sentimentālais romantisms, pret kuru Veidenbauma attieksme bija ironiska, pat sarkastiska. Taču tēmu izvēlē un poētikā ir iezīmes, kas ļauj sentimentālo romantismu kā individuālā romantisma paveidu uzskatīt par agrīnā modernisma priekšvēstnesi latviešu literatūrā (padziļināta pievēršanās indivīda jūtu pasaulei, melanholisku noskaņu intensificēšana, emancipācija no nacionālās piederības, tautiskā romantisma nacionālā koda devalvēšanās). Savā veidā tieši šis īpatnības – pasaules redzējums caur individuālā “es” izjūtu šķautni, kā arī dzejas formas tuvināšana ziņģei (pilsētas romancei) – ir dažas no 80. gadu dzejas iezīmēm, kas dažā ziņā atbalsojas arī Veidenbauma dzejā. Precīzi šis iezīmes savulaik raksturojis Rūdolfs Egle:

Savā vienkāršībā vārds Veidenbaumam patura savu emocionālo dabu, tamdēļ dzeja viegli iespiežas atmiņā. Šinī ziņā anakreontiskos iespaidus papildinājušas vēl [19. gadsimta] 70. un 80. gados tautā izplatīto “ziņģu” skaņas. Ziņģe vislielākā mērā apvieno tos elementus, vieglu ritmiku, tēla kustību, jūtekliskumu, kas ievilņo tieši. [...] Šīs dzejas nav

³ Liniņš, E. *Veidenbaums – spilgta personība literatūras vēsturē, katram laikam citāds*. Pieejams <http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/siis-dienas-aciim/veidenbaums-spilgta-personiba-literaturas-vesture-katram-laikam-.a93259/> [sk. 05.10.2019.]

iespējams lasīt, nepadodoties viņu melodiskai uzbūvei, tāpēc tauta tai drīz vien pielāgoja vienmuļi-vienkāršu meldiju.⁴

Tāpēc likumsakarīgi, ka Veidenbauma parādīšanās 90. gadu pirmajā pusē uz latviešu dzejas skatuves iezīmē lūzuma punktu literāro paradigmu maiņā.

Veidenbauma dzejas izteiksme ir tik skaidra un viegli uztverama arī “vienkāršam” dzejas lasītājam un nodrošina viņa empātisko identificēšanos ar dzejas varoni. Tieši tāpēc, ka pastāv ikvienam lasītājam atpazīstami emocionālie kodi, kuriem var viegli pieslēgties: pozitīvā–negatīvā kontrasts, sociālā netaisnība un protests pret to, cilvēka bezspēcība likteņa priekšā, anakreontiskie motīvi, Veidenbauma dzeja uzrunā gan “vienkāršo lasītāju”, gan intelektuāli izglītotu dzejas baudītāju.

Šo kodu iedarbību pastiprina arī dzejas formālā puse – dinamisks ritma zīmējums, skanīgas aliterācijas, vienzilbes atskaņas, dinamiska tēlu maiņa. Ikvienam jaunam cilvēkam ir viegli uztvert šos kodus, jo jaunības sakāpināto emocionālo stāvokļu maiņu, to ietekmēto kontrastaini melnbalto pasaules ainu Veidenbaums pratis iedzīvināt īpaši suģestējoši. Taču zem šā vieglāk uztveramā slāņa pastāv vēl dziļāki, kuru dēļ intelektuāls dzejas baudītājs arī mūsdienās novērtēs Veidenbauma dzeju. Neviens cits dzejnieks nav spējis panākt tik lielu vispārinājuma pakāpi, izmantojot abstraktus jēdzienus kombinācijā ar emocionālu tiešumu un izteiksmes konkrētību. Turklāt šis vispārinājums izaudzē gluži personisku eksistences traģiku līdz ontoloģiskiem pasaules fundamentālas netaisnības mērogiem, kas vēl jo izasinātāki kļūst kontrastā ar objektivizēto, distancēto eksistences vērojumu. Antinomijas netiek atrisinātas līmenī, kurā tās dzimušas, visbiežāk dzejoļa fināls paliek eksistenciālās bezizejas situācijā vai rezignētā situācijas konstatējumā. Savā ziņā šis emocionālo stāvokļu un eksistenciālo situāciju kopums atklājas tikai visas dzejoļu kopas apjomā, nevis koncentrēts kādā atsevišķā dzejolī. Var teikt, Veidenbauma dzeja ir atvērtā fināla dzeja, kas nepiedāvā gatavus, noapaļotus risinājumus. Veidenbauma uzdevums nav bijis nedz sev, nedz lasītājam sniegt formāli noapaļotas, noslipētas dzejas paraugus. Tādēļ visas Veidenbauma pēcnāves dzejas izlases un viņa darbu apkopojumi, citiem vārdiem, formāts, kurā Veidenbauma dzejas mantojums ir pie mums nonācis, drīzāk piedāvā lasītājam pašam salikt akcentus un savā apziņā izveidot gan krājumu, gan arī pašu Veidenbaumu. Varbūt, ja Veidenbauma dzejas un leģendas piemērošana noteiktam laikmeta pieprasījumam lielā mērā bija noteiktas ideoloģijas darbs, tad šodien ir pienācis laiks katram Veidenbaumu atklāt individuāli – bez ideoloģiju ierāmējuma.

---

⁴ Egle, R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos, 176. lpp.

Veidenbaums's principle of permanence

Marians Rižis

The article discusses the phenomenon of popularity of Eduards Veidenbaums in Latvian poetry – its causes, specifics and evolution over time. A distinction can be made between literary and non-literary factors. Among the non-literary factors, the legend of Veidenbaums's short life and premature death can be mentioned. It sits well with the cult of prematurely dead poets established by Romanticism. To a large extent, his friends played a major role in the creation of this legend, as well as in the preservation and promotion of his literary and scholarly heritage. This legend is an open but compact structure where the ratio of known and unknown elements allows various emphases and can be arranged according to the needs of the official ideology of each subsequent era. However, also that part of Veidenbaums's legend and creativity, which dissonates with the official interpretation of the time, would survive under the ideological siege. In turn, among the literary factors, attention should also be paid to the discovery of Veidenbaums's poetry in the first half of the 1990s in Latvian poetry scene, thus marking a turning point in the change of literary paradigms. No other poet has been able to achieve such a high degree of generalization using abstract concepts in combination with emotional directness and concreteness of expression.

Keywords: 19th century, poetry, era, ideology, paradigm shift.